

Osmanlı-Ukrayna Serhattinde Özi Bozkır

Ozi Steppe on the Ottoman-Ukraine Border

Oleksandr Sereda¹

Öz

Ukrayna tarihi ve Türkiye tarihi karşılıklı ve çelişkili münasebetler içinde uzun yüzyıllara dayanan bir geçmişe sahiptir. Güney Ukrayna bozkırlarında Osmanlı ve Kırım-Tatar egemenliği zamanında özellikle bölgenin yönetim sistemi, yerleşme şebekesi ve yaşam şartları incelenmeye muhtaç konuların başında gelir. Bu uzun zaman döneminde Osmanlı devleti tarafından bölgenin yönetimi ve idarî taksimatı kurulmuş, aynı zamanda Kırım Hanlığı bölgesinde de önemli ekonomik faaliyetler geliştirilmiştir. XVIII. yüzyılda Osmanlı hâkimiyetinde Özi Kır'ına dair en münakaşalı mesele Kuzeybatı Karadeniz toprağında Ukraynalıların yerleşimi, Rusya tarafından Osmanlı toprağının işgali ve sınır bölgelerindeki insanların yerlerini terk ederek burasının şenliksiz kalıp çöle çevrilmesidir. Çeşitli etnik ve dinsel farklılıklar arz eden halkları bünyesinde barındıran bir imparatorluk olarak Osmanlı devleti için Kuzey sınırlarında aynı anlamda farklılıklar gösteren Ukrayna toprakları büyük bir sınır ülkesi olarak iki devletin karşılıklı ilişkilerinde önemli bir rol oynadı. Özellikle Kuzeybatı Karadeniz bölgesi Ukrayna ve Türkiye tarihinde üçyüz seneden fazla süren bir zaman dilimini paylaşmıştır.

Anahtar Kelimeler: Özi Kır, Güney Ukrayna, Yönetim, Yerleşim, Osmanlıca Kaynaklar

ABSTRACT

Ukrainian history and the Ottoman history has a history of opposing and contradictory relations based on many centuries. Especially Northwest Black Sea region have more than three hundred years united period. During this long period, the administration and administrative divisions of the region were established by the Ottoman state. During the Ottoman and Crimean-Tatar sovereignty in the southern Ukrainian steppes, especially the administrative system of the region, the settlement network and living conditions are among the issues that need to be examined. The most controversial issue regarding Özi Kır during the Ottoman rule in the 18th century is the settlement of Ukrainians in the land of the Northwest Black Sea, the occupation of the Ottoman land by Russia and the people in the border regions leaving their

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Oleksandr Sereda (Doç. Dr.),

Agatangel Kırımskiy Şarkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ukrayna Milli Bilim Akademisi, Ukrayna.

E-posta: hocabey.odesa@gmail.com

ORCID: 0000-0002-5921-8907

Başvuru/Submitted: 05.09.2020

Revizyon Talebi/Revision Requested:

30.09.2020

Son Revizyon/Last Revision Received:

10.11.2020

Kabul/Accepted: 13.11.2020

Atıf/Citation: Sereda, Oleksandr,

"Osmanlı-Ukrayna Serhattinde Özi Bozkır", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 35 (2020), s. 17-34

<https://doi.org/10.26650/gaad.821615>

places and important economic activities were also developed in the Crimean Khanate controlled region. As an empire that includes peoples with various ethnic and religious differences, the Ukrainian lands, which differ in the same sense in the northern borders Ottoman state, played an important role in the mutual relations of the two states as a large border region.

Keywords: Özi Kır, South Ukraine, Administration, Settlement, Ottoman Sources

EXTENDED ABSTRACT

The Ukrainian Black Sea coast in the Turkic historical and geographical area occupies the westernmost part of the «Great Steppe» – Deşt-i Kıpçak, which is bordered by the rivers Danube, Dniester, Southern Bug, Dnieper and Don. Within these Black Sea lands, historical and geographical regions are formed - Budzhak, Ochakiv steppe, Priazovya. According to the Ottoman terminology, the historical and geographical region of Ochakiv *vilayet* (Ozi *vilayeti*) is formed in the North-Western Black Sea region. The territorial boundaries of the Ochakiv *vilayet* are fixed in the west by the Dniester River, in the east by the Bug River, in the north by the Kodyma and Yahorlyk rivers, and in the south by the Black Sea. In Ottoman sources, the name of the Bug-Dniester interfluvium is more common as: «Ochakiv land» (Ozi kır), «Land of Ochakiv Tatars» (Ozi tatarlarının toprağı) or «Desert of Ochakiv Tatars» (Ozi tatarları çölü). In Slavic-language sources, the most common names of the region are: «Ochakiv land», «Ochakiv steppe» or «Ochakiv region».

Crimean Khanate in the second half of the 15th century expands its power on the land to the Dniester where it establishes the fortification of Tegin-keçi (Teginekyaçı - the future fortress of Bender). A fortification Dashkov or Dashov (Dassowa), known in Russian sources as Ochakov existed since 1431 and located at the mouth of the river Dnieper entering the Black Sea. The establishment of khan's power in 1494 over the city and the fortress was marked by giving them a new Tatar name – Dzan-Kerman (Can-kerman or Cankerman).

From 1484 part of the lands of Budzhak along the Danube to the Dniester came under the rule of the Ottoman state. Ackerman and Kiliya with their surrounding areas became part of the Silistra Sandzak of Beylerbeylik Rumelia. The Ottoman administration of the North-Western Black Sea region began with the creation of judicial-administrative districts – *kazâ* with centers in Ackerman and Kiliya. Over time, the fortress city of Dzan-Kerman became the center of a separate judicial-administrative district – *kazâ* Dzan-kerman (*kazâ-i Can-kerman*) as part of the Silistra and later Ackerman *Sandzak*.

The beginning of the Ottoman rule in Dzan-Kerman from 1510-1512, from the time of Yavuz Selim Sultan's visit to the Ackerman lands. There was a formal streamlining of ownership of these lands and the consolidation of Ottoman taxation in the territories long mastered by the Crimean Tatars. Namely, the Sultan's *Hass* became *mukataa* Tombasar – Khan's Ukraine.

Finally taking control of the region, the Ottomans in 1538 established direct control over

the fortress city, making it the main stronghold of the Ottomans in the North-Western Black Sea coast. The Ottomans renamed the completed fortress of Dzan-Kerman in the Turkish style - Ozi or Özi kalesi.

Also after the annexation to the Ottoman state in 1538 of the Dniester crossing of Tegin-keçi (Teginekyaçı, Tyaginya) with the surrounding lands, the city was renamed Bender and the Bender *kazası* was created. The controlled lands of the Bender Goat include the territories from the Dniester to Kuchurgan. On the basis of the judicial-administrative districts - *kazâ* Ackerman, Dzhankerman and Bender formed Ackerman *Sandzak*, which included all the Ottoman lands of the Bug-Dniester interfluvium and Budzhak.

In 1593, the lands of the Ackerman and Silistra *sandzak* were separated from the Rumelia *eyalet*, which became the basis for the newly created Silistra-Ochakiv *eyalet* or Ozi *eyalet*. The administrative center of *eyalet* was located mainly in Silistra and Ochakiv.

The North-Western Black Sea coast occupied a special place in the economic space of the Ottoman state as a region-supplier of grain and livestock products. The agrarian factor of the region's development in the Ottoman economic space increased significantly by the end of the 17th and especially during the 18th century. Grain production, in turn, encourages the development of logistics systems with the capital of the Ottoman state. In the North-Western Black Sea region, an extensive transport network of land routes has been formed, which was primarily directed to the commercial ports-piers of the Black Sea coast. Most of the grain was transported by sea to Istanbul and other Ottoman ports. In this sense, the Crimean Khanate acted more as a guarantor of providing the capital with supplies of necessary products.

In the Black Sea basin of the North-West coast there have long been such trade and transport hubs as Ackerman, Kiliya, Ochakiv and Bender. The steppe areas of Ochakiv land were increasingly populated by more settlers at the turn of the 17-18th centuries facilitating an increase in commodity production, which prompted the restoration of ports and piers, which have long been functionally unused. In order to improve logistic, the Ottoman authorities built a new grain harbor Adzidere in 1756 opposite to Ackerman and rebuilt the long-existing port of Khodzabey, which was mentioned back in 1415 as a port for grain transshipment. The ports and piers of Khodzabey and Adzidere in the economic sector of the North-Western Black Sea coast played a key role in the relationship between the Ottoman and Crimean authorities. Given that the Nogai Tatars were subjects of the Crimean Khanate and were on Ottoman lands given by the sultan as a ransom to the Khan's family, the Crimean authorities tried to appoint their protégés to places where the economic interests of Porta and Crimea were intertwined. Often such double jurisdiction led to confrontations between local Ottoman rulers and Crimean representatives. In the middle of the 18th century Adzidere as a bread harbor or transshipment base functioned chronologically before the capacity of Khodzabey was restored. Grain production and export were the main factor of economic development of the region throughout the whole period of Ottoman rule.

The administrative subordination of the lands of the Bug-Dniester interfluvium underwent significant changes in the second half of the 18th century, related to the Russo-Turkish war of 1768–1774 and the signing of the Kyuchyuk-Kaynardzhy Treaty of 1774 and the Aynali-Kavak Convention of 1779. The Russian government recognized Ochakiv land as the exclusive property of the Ottoman state. Ottoman direct administration in the Ochakiv land continued until 1791, until the time of the complete annexation of the Bug-Dniester interfluvium by the Russian Empire. As a result of the war waged by Russia, the Ochakiv *vilayet*, which had four cities and more than 150 villages during the Ottoman era, was deserted by the local population and turned into wilderness.

Ukrayna'nın Karadeniz bölgesi Türk tarihî-coğrafya enginliğinde Deşt-i Kıpçak bozkırın en batıda bulunan kısmıdır¹. Güney Ukrayna geniş bozkır sahası Tuna, Turla, Aksu, Özi ve Don nehirleriyle sınırlanan bölge parçalarından oluşmaktadır. Bunun Karadeniz bölgesi parçalarında Bucak, Özi bozkırı (Oçakiv stepi), Azak bölgesi (Nogay stepi) gibi tarihî-coğrafya toprakları yer almaktadır. Osmanlı terminolojisinde bu tip bölünmüş tarihî-coğrafya topraklarını isimlendirmek için *vilayet* terimi kullanılır.

Osmanlı idarî taksimatında *vilayet* terimi dışında genelde farklı dönemlerde ama aynı anlamda olmak üzere *beylerbeylik* ve *eyalet* terimleri kullanılmıştır. Fakat 17-18. yüzyıllarda idarî taksimat için sadece *eyalet* terimi kullanılıp, *vilayet* ayrıca tarihî-coğrafya topraklarını isimlendirmek için istimal edilir. Bunun istisnası *vilayetlerin* vergi bölgesi olarak vergi defterlerindeki kayıtlarda kazalar arasında gösterilmeleridir. Genel olarak tarihî-coğrafya anlamındaki *vilayet* sınırlarının belirlenmesi nehirler, dağlar, ormanlar ve diğer doğal engellerin işaretlemesiyle olur. Osmanlı idarî taksimatından bağımsız olarak doğal sınırlara işaret eden tarihsel isimler o vilayetin de isimlendirilmesi için kullanılır: Deliorman *vilayeti*, Dobruca *vilayeti*, Bucak *vilayeti* gibi.

Kuzeybatı Karadeniz'in aynı şekildeki tarihî-coğrafi bölgesini *اوزى ولايتى* [Ozi vilayeti] oluşturmaktadır. Vilayet toprağının sınırlarını batıda Turla nehri, doğuda Aksu nehri, kuzeyde Kodima ve Yahorlık nehirleri ve güneyde Özi nehri ve Karadeniz kıyıları teşkil eder. Bazı kaynaklarda Aksu ve Özi nehirleri arasındaki topraklar ve Özi nehri öte kıyısında Kırım Hanlığına ait olan topraklar da Özi vilayetine bağlı olarak gösterilir.

Aksu-Turla nehirleri arasındaki toprağın da bir vilayet ismi olarak meydana çıkması doğrudan Türk-göçebeleri ile bağlantılıdır. Tarih ve coğrafyacı Ebu'l-Fidâ (1273-1331) Karadeniz çevresine dair de bilgiler verdiği büyük coğrafya eserinde (Takvîmü'l-Büldân) Dnipro nehrini Türk isimli olarak "Ozen"² veya "Özi"³ olarak işaretlemiştir. Dnipro nehrinin denize döküldüğü yeri kontrol etmek için Osmanlılar burada nehir ağzında bir kale inşa etmişlerdir. Bu yeni kale-şehrini isimlendirmek için nehrin Türk isminden hareketle "Özi kalesi" denmiştir. Aynı zamanda kale ismi bütün bölgenin tesmiyesinde kullanılır olmuştur. Aksu-Turla nehirleri arası toprağı Osmanlıca kaynaklarda daha çok *اوزى قيرى* [Ozi Kır]⁴, *اوزى تاتارلرينك طيراغى* [Ozi Tatarlarının toprağı]⁵ veya *اوزى تاتارلرى چولو* [Ozi Tatarları Çölü]⁶ olarak belirtilmektedir.

- 1 Зайончковский, А. Летопись Кипчакской степи (Теварих-и Дешт-и Кипчак) как источник по истории Крыма. // *Восточные источники по истории народов Юго-Восточной Европы*. Т. II, Москва, 1969, С.15-17.
- 2 Брун, Ф. *Крым в половине XVIII столетия*. Одесса, 1867, С. 2-5.
- 3 Абрагамович, З. Старая турецкая карта Украины с планом взрыва Днепровских порогов и атаки турецкого флота на Киев. // *Восточные источники по истории народов Юго-Восточной Европы*. Т. II, М., 1969, С.79.
- 4 BOA. Fon ad: "HRT.h.", Harita № 37.
- 5 Ricci-Zannoni. *Carte de la Pologne divisée par palatinats et subdivisée par district construite d'après quantité d'Arpentages d'Observations et de Mesures prises sur les Lieux*. Paris, 1772, карта № 24.
- 6 *ممالك عثمانیه نك اقطار شماليه سى حريطه سيدر / Турецкие владения. (Бассейн Черного моря). 1780-е года.*

İslavca kaynaklarda en çok kullanan ismi “Oçakov Kırı”⁷ ile daha “Oçakov Stepi”⁸, “Oçakov Bölgesi”⁹ isimleri kullanılmıştır.

Kırım-Osmanlı İdarî Sisteminin Kurulması.

Kuzey Karadeniz bölgesi doğudan gelen yüzlerce göçebe halkların yerleşimi altındaydı. Bunlar bu topraklarda zamanla kendi devlet yapılarını geliştirdiler. Bozkır serhaddinde, göçebe Türk milletleri ve yerli İslav nüfusunun medeniyet ve kültürel sahada temasta bulunduğu havzada Kırım-Tatar devletinin temelleri atılmıştır.¹⁰ 15. yüzyılda Kuzeybatı Karadeniz bölgesine, buralara mücavir olan devletler tarafından ilgi gösterilmiştir. Uzun dönemde bu topraklarda etkin gücü Kırım Hanlığı oluşturmuştur. Hanlık hâkimiyeti Kırım yarımadasına ve bazı Azak bölgesinin steplerine ve Aksu-Turla arası Kuzey Karadeniz toprağına doğru genişleme imkânı bulmuştur.

15. yüzyılda Aksu-Turla arası toprağı Hanlık yarlıklarına¹¹ göre Litvanya prensliğine ait idi. Fakat 15. yüzyıl sonundan itibaren buraları tamimiyle Kırım-Tatar kontrolüne geçmiş bulunuyordu. Kırım Hanlığının Batıya doğru genişlemesi Litvanya-Polonya devletine ve Moldova prensliğine karşı askerî mücadelelerle geçti. 15. yüzyıl ortasından sonra Nogay-Tatarları yardımıyla Turla nehrine kadar Hanlık toprakları genişletilip, sınır bölgesinde Karaul (Kalaur), Yahorlık, Kara-Kerman mevziileri ele geçirilmiştir.¹² Turla nehrinin en uygun yerinde geçit kurulurken, karşı kıyısında Tegin-Keçi (Teginekaçu)¹³ istihkâmları oluşturulmaktaydı. Diğer kaynaklara göre Kırım hâkimiyeti altında Besarabya Kodru tepeleri ile Prut¹⁴ nehrine kadar olan toprakları içine almış ve burada Hanların yeni karargâhı Kışla-Noua (Yeni Kışla / Kişinev)¹⁵ kurulmuştur.

Tatarlar daha önemli bir stratejik atılım olarak, Karadeniz kıyısında bulunan Litvanya ticaret şehir-limanlarını kendi yönetimlerine tâbi etmeğı planlamaktaydılar. Ayrıca kaynaklarda 1415 yılında Litvanya limanı Koçubeyiv ve 1431 yılında Dnipro (Özi) nehri ağzında Karadeniz’e kavuştuğı yerinde **Daşkov**¹⁶ istihkâmı belirtilmektedir. Son isimlerden, Kırım Hanına verilmiş

7 Деволант. Карта географическая изображающая Область Озу или Едизанъ иначе называемую Очаковскую землю и присоединенную ныне к Российскому государству в силу заключенного в Яссах мирного договора. 1791.

8 Материалы для истории южнорусского края в XVIII столетии. (1715-1774). Извлеченные из старых дел Киевского губернского архива А. А. Андриевским. Одесса, 1886, С. 268.

9 Русов, А. А. Осада и взятие Очакова. (1788). // Киевская старина (отдельный оттиск). Киев, С.589;

Дружинина Е.И. Кочук-Кайнарджийский мир 1774 года, его подготовка и заключение. Москва, 1955, С.363.

10 Зайончковский, А. Летопись Кипчакской степи (Теварих-и Дешт-и Кипчак) как источник по истории Крыма. // Восточные источники по истории народов Юго-Восточной Европы. Т. II, Москва, 1969, С.15-17.

11 Петрунь Ф. Е. Ханські ярлики на українські землі // Східний світ. 1929, № 2, С. 182-183.

12 Петрунь Ф. Нове про татарську старовину Бозько-Дністрянського степу.// Східний світ. 1928, №6, С.158.

13 Аствацатуров, Г. Бендерская крепость. Бендеры, 1997, С.19.

14 Мохов Н. А. Молдавский торговый путь в XIV-XV в.в. // Польша и Русь. Сборник статей. Москва, 1974, С.301; Spiney V. Moldova in secolule XI-XIV. Bucureşti, 1982, С.331.

15 Петрунь Ф. Нове про татарську старовину Бозько-Дністрянського степу. // Східний світ. 1928, №6, С.156.

16 Skarbiec dyplomatów papieskich, królewskich, książęcych; uchwał narodowych, postanowień różnych władz i urzędów postępujących do krytycznego wyjaśnienia dziejów Litwy, Rusi Litewskiej i ościennych im krajów. Zebrał i w treści opisał Ignacy Daniłowicz. Tom II, Wilno, 1862, P. 123-126, Dok. № 1562. Rok 1431.

Polonya kaleleri hakkındaki bir defterde **Daşov** (Dassowa)¹⁷ isimli kaleye de yer verilmektedir. Rus kaynaklarında burası kuruluşu anından itibaren **Oçakov**¹⁸ olarak geçmektedir. Bazı eserlerde bu ismin Tatarca'dan gelme olduğu ileri sürülür ve **Açık-kale** isimden özdeşleşme yapılır. Fakat Türkiyeli Türkologlara göre Rusça bir kelime olduğu ileri sürülen **Oçakov** aslında Türkçe **Ocak-Ova**'dan gelmektedir.

15. yüzyıl sonunda Kırım'ın topraklarını büyük ölçüde genişlettiği dönemde, Litvanya-Polonya devleti Daşov kalesi ve civarındaki topraklar üzerindeki kontrolü kesin olarak kaybetmiş bulunuyordu. Artık 1494 yılında Kırım Hanlığı serhad istihkâmından olmak üzere yeni bir şehir-kale kurulur.¹⁹ Hanlık hâkimiyetini devamlı kılmak üzere oluşturulan bu şehir-kale Tatarca **جان کرمان** [Can-Kerman] veya **جانکرمان** [Cankerman]²⁰ olarak isimlendirilmiştir. Tatarca ismi tercüme edecek olursak, bu "Yeni kale" veya "Yenişehir" anlamına gelir. Bu yüzden bazı Rusça kaynaklarda Kırım Hanı Mengli-Giray'ın 1492 yılında Daşov şehrinin bulunduğu yerde "Yeni şehir Oçakov"²¹ kurduğunu belirtilmektedir.

15. yüzyılda Osmanlı yayılması Dobruca alanından kuzey istikametine doğru açılmıştır. 1484 yılından beri Bucak *vilayetinde* Turla ve Tuna nehirleri boyunca bazı topraklar Osmanlı devletinin hâkimiyeti altına geçmiştir. Akkerman ve Kili şehirleri onların çevresi bölgeleri Rumeli beylerbeyinin Silistre sancağına dâhil edilmiştir. Tuna-Turla nehirler arası Karadeniz kıyılarında Osmanlı idaresinde Akkerman'da ve Kili'de kaza kurulmasına başlanır. Ayrıca Akkerman'a kadı ve Kili'ye nazır tayin edilmiştir.

Kili nazırlığına dâhil edilen Tuna ve Özi nehirlerinde, ayrıca Can-Kerman kalesi ve civarındaki topraklarında, gümrük ve vergi ödemelerini toplamak görevi Kili Nazırı'na aittir.²² Zamanla Silistre sancağı içinde ve sonra kurulmuş Akkerman sancağında Cankerman şehri kaza merkezi olmuş ve buraya kaynaklarda **قضاء جان کرمان** [kazâ-i Can-Kerman]²³ olarak müstakilen yer verilmiştir. Karadeniz bölgesinde Osmanlı dönemi başlarından sonuna kadar Oçakov Tatarca ismiyle Cankerman olarak daha çok defterdarlığın maliye evraklarında, kadı hüccetlerinde geçmekte ve kaza bu adı ile isimlendirilmekteydi.

Kanuni Sultan Süleyman'dan Polonya kralı Sigizmund'a gönderilen bir mektupta Cankerman kalesi ve ona ait topraklar Osmanlı-Polonya sınırlarının belirlenmesi anlamında dile

17 Сборник князя Оболенского. №1, М., 1838, С.88.; *Skarbiec dyplomatów...*, P. 330-331., Dok. № 746. Rok 1402 [1431].

18 Русов А. А. Осада и взятие Очакова. (1788). // *Киевская старина* (отдельный оттиск). Киев, С.589.

19 СБРИИО. Т.41, СПб, 1884, с. 210.

20 *Материалы для истории Крымского ханства, извлеченные по распоряжению Императорской Академии Наук, из Московского Главного Архива Министерства Иностранных Дел.* Издал В. В. Вельяминов-Зернов. СПб, 1864, С. 256-260, 494-496, 774-777, 886-888; BOA. Fon adı: "С.МЛ.", Dosya № 13, Gömlek № 599, [1127 Za 06 / 03.11.1715]

21 СБРИИО. Т.41. СПб, 1884, С.156-157, 261.

22 BOA. Fon adı: "ТТ.д". Defter № 701, S. 112-115.

23 *Katalog dokumentów tureckich. Dokumenty do dziejów polski i krajów ościennych w latach 1455-1672.* Opracował Zygmunt Abrahamowicz. / *Katalog rękopisów orientalnych ze zbiorów polskich.* Tom I. Część 1. Warszawa, 1959, P. 113.

getirilmiştir²⁴. 1542 yılın Kasım ayı ortasında yazılmış olan bu mektupta “Cankirman kal’asının sınırıyle Leh vilayetinin sınırı ta’yin” olunmak için hem Osmanlı hem Polonya taraflarından iki heyet gönderilmiştir. Aksu-Turla nehirleri arasında sınırlama Kodıma veya Savran nehirleri üzerinde yapılacakmış. Ona göre Cankerman kalesi eskiden beri Osmanlı mülkiyetinde olmuştur ve Cankerman toprağından Kodıma nehrine kadar olan yerleri, “*otuz kırk yıldan ziyâde Tatar hânları zabt idüp, anda koyunları yürüyenlerin resm-i otlağın ve beytü’l-mâlin ve sâir bâd-i hevâsın hânlar alup gayr-i ağnâmları hassa-i hümâyûnum cânibinden zabt olunur*”²⁵ imiş.

Söz konusu kaynaklara göre Cankerman’da ve Özi Kırını’nda Osmanlı mülkiyeti 1502-1512 yıllarda başlamış görünüyor. Daha açık bir şekilde Yavuz Selim’in şehzadeligi zamanında Akkerman toprağında bulunduğu sıralarda (1510-1512) Cankerman ve etraflarında Osmanlı hâkimiyetinin genişlemeye başlaması kuvvetle muhtemeldir. Yavuz Selim tahta çıktıktan sonra Kırım hanı ile vardığı anlaşmalar uyarınca Özi Kırını’na has statüsünde Osmanlı devletine bağlamıştır. Aynı zamanda, Özi Kırını sultan hası olarak Kırım hanına ekonomik getirisi olan faaliyetlerde kullanmak üzere verilmiştir. Bunun karşılığında Kırım hanı her sene devlet hazinesine belirli bir vergi vermeyi taahhüt etmiş bulunuyordu. Özi bölgesi böylece Kırım Tatarları tarafından şenlendirildikten sonra Osmanlı yönetimi ve vergi sistemi buraya yerleşmiştir. Bu dönemdeki sultan hası toprağı üzerinde ilerideki Tombasar Mukataası ve Hanlık Ukrayna’sının kurulmasının temelleri atılmıştır.

1538 yılında, Suçava seferinden sonra, Kuzeybatı Karadeniz bölgesi Osmanlı idaresine kesin olarak geçip, bölgenin baş şehir-kalesinde güçlü bir askeri temsiliyet sağlanmıştır. Osmanlılar, Cankerman kalesi inşasını bitirdikten sonra, buraya Kıpçak-Tatarca’sından Oğuzca-Türkçesi’ndeki yeni adı ile *اوزی* [Ozi]²⁶ ismi verilmiştir. Şehir-kale, Dnipro nehri Karadeniz’e kavuşmuş yerinde kurulduğu için, nehir Türk-göçebelerince kullanılmış olan *اوزی صوی* [Ozi suyu] (Ozen²⁷~ Ozi²⁸) adıyla isimlendirilmiştir.

Bu şehir-kalesi *اوزی قلعه سسی* [Özi kalesi/Özü kalesi]²⁹ ismini taşımış olarak Rus işgaline kadar Osmanlı idaresinde kalmıştır. Bu şekilde nehrinin ismi şehrine verilmesi “Özi nehrinden kalesine” kadar Kuzey Karadeniz toprağının Osmanlı idaresi altında olduğunun da bir göstergesiydi.

17 ve 18. yüzyıllarda Osmanlı devletinin kuzey sınırlarının savunması için Oçakov-Özi

24 Hacer Topaktaş, H. Ahmet Arslantürk. *Kanuni Sultan Süleyman Dönemi Osmanlı-Leh İlişkilerine Dair Belgeler (1520-1566)*. İstanbul, 2014, S. 106-108, 227-228.

25 AGAD. Arch.Kor., Dz.turecki, teczka 78, nr 165.

26 Абрагамович, З. Старая турецкая карта Украины с планом взрыва Днепровских порогов и атаки турецкого флота на Киев. – В: *Восточные источники по истории народов Юго-Восточной Европы*. Т. II. М., 1969, С.79.

27 Брун, Ф. *Крым в половине XVIII столетия*. Одесса, 1867, С. 2-5.

28 Абрагамович, З. Старая турецкая карта Украины с планом взрыва Днепровских порогов и атаки турецкого флота на Киев. // *Восточные источники по истории народов Юго-Восточной Европы*. Т. II, М., 1969, С.79.

29 BOA. Fon adı: “C.AS.”, Dosya №43, Gömlek №1994, [1110 Ş 14 / 15.02.1699]; BOA. Fon adı: “C.AS.”, Dosya №319, Gömlek № 13206, [1197 Ca 14 / 17.04.1783]; НБКМ, Ориенталски отдел, Фонд № 311А. Арх.ед. 73.Л.1.

kalesine büyük önem verilmiştir. Burada ve etrafındaki istihkâmlarda Osmanlı serhad askerleri toplamıştır. İdarî taksimata göre 17. yüzyılda Özi kalesi sancak merkezi idi. *اوزی سنجاغی* [Özi Sancağı]³⁰ Aksu-Turla nehirler arasında kalan topraklar Cankerman kazası ve sultan hâsinin temelini oluşturmuştur.

Aksu-Turla nehirleri arasındaki topraklar Osmanlı devletine farklı dönemlerde bağladıklarından dolayı bölgedeki idarî taksimat farklı şekilde oluşmuştur. Özi Kırî'nda Osmanlı yönetimine ilk önce Turla nehri ve Kuyalnik gölleri arasındaki topraklar katılmış ve Hocabey kalesi Akkerman kazasına bağlanarak ilk idare kurulmuştur. Cankerman kazası idaresine ise Kuyalnik göllerinden Aksu nehrine kadar uzanan topraklar ayrılmıştır. 1538 yılında Osmanlı devletine Turla nehrinin öte kıyısında Tegin-Keçi (Teginekaçu) kalesi ve onun yanında toprakları bağladıktan sonra kalesinin ismi Bender olarak değiştirilmiş ve bunun alanında Bender kazası kurulmuştur. Bender kazasına genel olarak Besarabya vilayetinden topraklar katılmış, fakat Özi vilayetinden de Turla ve Kuçurgan nehirler arasındaki topraklar kaza ile birleştirilmiştir. Akkerman, Kili, Cankerman ve Bender kazaları ve diğer Özi Kırî ve Bucak toprakları temelinde Akkerman sancağı oluşturmaktadır.

1593 yılında Rumeli eyaletinden Akkerman sancağı ve Silistre sancağı ayrıştırılınca yeni Özi beylerbeyliğinin³¹ temelleri yaratılmıştır. İslavca kaynaklarda bu beylerbeylik daha çok "Oçakov eyaleti" namı ile mâruftur. Fakat Osmanlıca arşiv dokümanlarında kesin olarak *اوزی ایالتی* [Özi eyaleti]³² şeklinde yazılmaktadır. Eyalet idaresi merkezi ve beylerbeyin konağı genel olarak Silistre'de ve Özi'de³³ mekân tutmuştur. 17. yüzyılda beylerbeyin konağı Silistre'den Babadağ'a geçip, sonra Akkerman'a yerleştirilmiş.³⁴ 18. yüzyıl başında Yusuf paşa vali olarak Bender kalesinde konaklamış³⁵ ve sonra eyaletin merkezi Özi kalesi olmuştur.³⁶

Eyalet adı "Özi" olduğu için kalesine ve Dnipro nehrine de Türk ismi verilmiştir. Bu şekilde Osmanlı devletinin toprağı Özi (Dnipro) nehrine kadar genişlemektedir. Sonuçta Özi eyaleti kurulmasıyla, kuzeye doğru Osmanlı yayılmasının önü açılmakta ve *Sağ kolunda* İstanbul'dan gelip Tuna'yı geçerek Akkerman'a, oradan da Özi'ye kadar giden ve devamla Kırım'a uzanan yolu³⁷ her zaman için elinde tutmak ve denetlemek imkânına sahip olmaktadır.

30 Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. V. Kitap. Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 307 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu – Dizini. İstanbul, 2001, S.91.

31 Inalcık, H. *The Ottoman Empire. The Classical Age 1300-1600*. London, 1994, P. 117; Tuncer, H. Aynî Ali Efendi // *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eyalet Taksimatı*. Ankara 1964, S. 19.

32 Nejat Göyünc. Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat'a Kadar). // *Osmanlı*. Cilt.6, Ankara, 1999, C.77-78. Orhan Kılıç. *Beylerbeylikler/Eyaletler, Kapitanlıklar, Voyvodalıklar (1362-1799)*. // *TÜRKLER*. Cilt.9, Ankara, 2002, C. 887.

33 Kolodziejczyk D. *Podole pod panowaniem tureckim. Eyalet Kamenetskiy 1672-1699*. Warszawa, 1994, C.20.

34 Andreas Birken. *Die Provinzen des Osmanischen Reiches*. Wiesbaden, 1976, C.50-51

35 Güler. M. 1150/1737 Osmanlı-İsveç Ticaret Anlaşması // *Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt: IX, Sayı: 2, Aralık, 2007, C.103.

36 Борис Недков. *Османско-турската дипломатика и палеография*. Т. I, София, 1966, С.65.

37 Антонов А. Важен документ за Кримския път (Sağ kol) и неговите отклонения през XVII-XVIII в. // *Традиции и приемственост в България и на Балканите през средните векове*. Велико Търново, 2003, С.596-621.

Zamanla Özi eyaletinde nüfusun artması sebebiyle Bender kazası temelinde Bender sancağı ve Cankerman kazası temelinde Özi sancağı kurulmuştur. Böylece 17. yüzyılda Aksu-Turla nehirleri arasındaki topraklarda üç ayrı sancak görülmektedir.³⁸ Özi Kırınındaki sancakların sınırları önce Akkerman, Bender ve Cankerman kazalarının sınırlarına göre tespit edilmiştir. Daha çok Özi Kırınında nüfus çoğalması 18. yüzyılda olurken, merkez steplere Yedisian Ordası'nın Nogayları göç edip, Turla ve Kuçurgan nehirleri arasındaki vadi Halil Paşa Yurdu'ndan gelen Bucak Nogaylarına verilmiştir. Özi Kırını'nın kuzey kısmına yakın bölgelerden Ukraynalılar ve Moldovalılar geçmektedir.

18. yüzyıl ortasından sonra Osmanlı-Rus savaşıdan dolayı ve Küçük-Kaynarca ve Aynalıkavak anlaşmalarına göre Aksu-Turla nehirler arası toprağının idarî taksimatta büyük değişimler yapmak zarureti hâsıl olmuştur. Buna göre Rusya hükümeti Özi Kırını Osmanlı toprağı olarak kabul ediyordu. Aksu-Turla nehirleri arasındaki topraklar ise iki parçaya bölünür: 1) kuzey parçası – tarafsız veya tampon bölgesi. Buradaki Osmanlı istihkâmlarının bulunmasına ve yapılmasına izin verilmez ve eskiden beri yaşayan nüfus dışında ayrıca yeni yerleşimlere müsaade edilmez. 2) güney parçası – Özi sancağı olarak doğrudan Osmanlı yönetimdedir. Bunun iki bölge arası sınırı, Bender kalesinden Kuyalnik ve Deligöl göllerini ve Berezen nehri havzasının yukarı bölgesini geçerek Aksu nehrinde Sokoli kasabasına kadar uzanan "Bender yolu" olacaktır. Ayrıca Aynalıkavak anlaşması göre, Osmanlı hükümeti "*sadece gerçek Türkler, Moldovalılar ve diğer Hristiyanlar ile eskiden beri oturulmakta olan*"³⁹ köylerin defterlerini hazırlayıp verecekti.

Özi kalesi muhafızı ve eyalet valisi Seyyid Hacı Mehmed paşa, Aynalıkavak anlaşmasına göre Özi bölgesinin sınırlarını belirlemek üzere bir ferman gönderilmiştir. Buna göre Nogay-Tatarlarının Özi bölgesinin bütün topraklarında yerleşebilmesi öngörülmekte savaştan önce kurulmuş Hristiyan köylerinin mahfuz tutulmaları istenmekteydi: "*Küçük-Kaynarca barış anlaşmada işaretlemiş Aksu-Turla nehirler arası olan yerleri ve Ozu-Kırını stepi Tatar millete verilmiştir... Yalnız, hâlihazır defterinde işaretmiş oradaki köyleri ayrıca yeni kurulmak ve yabancı yerleşimcisine kabul etmek yasaktır*"⁴⁰.

Özi Kırını ve Bucak'ta Kırım idaresi tümüyle tasfiye edilirken, daha önce bunun denetiminde olan topraklar Bender sancağına bağlanmış ve bunun temelinde Bender paşalığı kurulmuştur. Bender valisi Dağıstanlı Ali paşaya gelen fermana göre: "*Babiâli tarafından Besarabya'da yeni bir eyalet(paşalık) kurulmak için ferman gönderilmiştir. Fermana göre yeni paşalığa Kauşan, Balta, Dubosar ve diğer önce Kırım hanlara ait Aksu nehrine kadar toprakları ve köyleri eklemiştir. Aynı zamanda, Şahin-Giray'a can sıkıntısı vermek için, zikredilmiş yerlerden bütün Hanlığının yönetimcileri kovmak gerektir*"⁴¹. Bender paşalığına eklenmiş topraklarda kayma-

38 Бачинский А. Д., Добролюбовский А. О. Буджанская орда в XVI-XVII вв. (Историко-археологический очерк). // Социально-экономическая и политическая история Молдавии периода феодализма. Кишинев, 1988, С.86.

39 ПКР. Т.III, СП6, 1887, С. 79.

40 ПКР. Т.III, СП6, 1887, С. 286-287.

41 ПКР. Т.I, СП6, 1885, С.772-774.

kamlıklar Kırım idaresi yerine doğrudan Osmanlı kadılık sistemine geçirilerek yeni Tombasar kazası ve Kauşan kazası kurulmuştur.

İşgalinde bulunan Kırım'da yeni Rus idaresi Kırım Hanların aile fertleri arasındaki ilişkileri kullanırken, Özi Kırınında ve Bucak'ta olan Nogay orduları etkilemek için "Besarabya, Balta ve Turla nehri üzerindeki toprakların eskiden beri Kırım hanlarına ait olduğunu" ilan etmiştir. Kırım'ı işgal altında tutan Rus makamları bazı açıklamalar istemiştir. Genel olarak bunlar şu hususları içermekteydi: "Kızıkerman kalesi ve Hocabey kalesi ile ne yapmayı düşünüyorsunuz? İki devlet arasındaki anlaşmaya göre buraları Tatarlara bırakılmış olup, bu yüzden buraları hanın hâkimiyetinde olması gerekiyor. Fakat hâlâ oralarda Osmanlılar yaşıyorlar; Başka yerlerde, yani Turla nehri öte yakasında Kauşan yerinde Osmanlı hâkimiyetinde olarak reaya Tatarlar ile beraber yaşıyorlar. Anlaşmaya rağmen bunlar burada nasıl devamlı kalıyorlar?; Üçüncü olarak, Aksu, Turla ve Özi kalesi arasında yerleşmiş Rus reayası yolculara sıkıntılar veriyorlar"⁴².

Özi Kırını üzerinde Kırım'ın hak iddiasında bulunması sebebiyle, Osmanlı devleti Yavuz Selim döneminden başlayan hâkimiyetini öne çıkartmış ve bu husus Osmanlı hükümeti tarafından dile getirilmiştir: "Dubosarı kasabası ve onun kazası bize [Osmanlı] aittir. Bu durum Rusya ile yapılan anlaşmada açıklanmıştır. Zamanında bu toprak Kırım hanlara bizim yüksek lütüfkârlığımızdan ötürü mükâfatlandırma amacıyla verilmiştir. Halen buraları gene bize aittir ve burayı bizim hâkimiyetimize sokmak üzere tahtım tarafından saray ağalarından birisi tayin olunmuştur"⁴³.

Bucak'ta ve Özi Kırınında Kırım idaresinin tasfiyesinden dolayı, Kırım Hanlığı ve Nogay mirzaları ile mevcut ilişkiler kesin olarak koparılmıştır. Özi'de ve Bender'de Osmanlı idaresi ve Kırım temsilcileri arasında yapılan görüşmeler bu hususu gözler önüne serer ve münasebeti aksettiren bazı raporlarda bu durum açıkca takip edilir: "Kırım Hanı hazretlerinin emri ile Akkerman'a giderken, Hocabey mevkiine gelince Bender muhafıza Ali paşanın göndermiş olduğu ulaktan mektup aldım. Mektubunda bana olduğum yerinde durmam ve devam etmem emri yazılmıştır. Turla nehrinde "Mayak" isimli mevkiine gelince artık Babialı tarafından gönderilmiş ferman kopyası paşa tarafından bana verilmiş. Benim yolumu engellemek için nehir iskelesinden bütün kayıklar nehrin öte yakasına alınmıştı."

"Gelen haberlerde, Özi tarafında bizim milletler yaşıyor, öbür tarafta hanın milletleri yerleşmiş ve bizim adamlara sınırlarına girmelerini yasaklamıştır. Deligöl mevkiinde kalırken Akkermanlı milletlerden kötü sözleri çok duydum. Açıklama almak için onlar yanına Boğdıklı-murza, Hüseyin-gazi murza ve diğeri gönderdim. Cevabında "Kırım'da akrabamız yok ve biz Şahin-Giray velinimet olarak tanımıyoruz ve ihtiram göstermiyoruz" demiştir. "Biz artık Babialı'nın ebedî kuluyuz" övünmektedir. Hazretleriniz tarafından daha fazla gönderilen olursa, hepsini öldüreceğiz, demişler"⁴⁴.

42 ПКР. Т.І, СПб, 1885, С.754-756.

43 ПКР. Т.І, СПб, 1885, С.771.

44 ПКР. Т.І., СПб, 1885, С.768-771.

1791 yılında Rusya Özi Kırını işgal etmiş olduğundan Osmanlı idare merkezi Özi'den Bender'e geçiyor. Osmanlı-Rus savaşından önce Özi Kırını dört şehir ve yüz elli köyleri varmış⁴⁵. Ruslar Özi Kırını geldikten sonra bölge milletsiz çöle çevrilmiş. Hristiyanlar Podolya'ya ve Moldova'ya kaçmak zorunda kaldılar, aynı zamanda Nogay-Tatarlarının bir kısmı Bucak'a geçmiş bir kısmını da Ruslar zorla Kuzey Kafkas'a göç ettirmiştir.

Özi Kırının idaresinde farklı din toplumları önemli yer tutuyorlardı. En kalabalık olanı Müslümanlardı, ayrıca Ortodoks Hristiyanlar kendilerine mahsus ayrı kilise idaresine sahiptiler. Kuzey Karadeniz bölgesi Osmanlı devletine bağladığı zaman Hristiyanları reaya olarak Fener Patrikhanesine bağlandılar. Özi Kırının Ortodoks nüfusu İbrail metropolitliği ile Akkerman ve İsmail kiliselerinin idarelerine dâhil oldular. "Prailav"⁴⁶ veya İbrail metropoliti ilk olarak 1590 yılında ortaya çıkar. 1641 yılında "İbrail ve İsmail metropolitliği"⁴⁷ resmi adı altında doğrudan Fener patrikliğine bağlanmıştır.

Özi Kırını ve özellikle Dubosar Hristiyan bölgesi (Hanlık Ukrayna'sı) İbrail metropolitliğinde ayrı bir piskoposluk dairesi oluşturmuştur. Bu Patrikhane Osmanlıca belgelere göre 1718 yılında İbrail metropoliti ünvanıyla Hanlık Ukrayna'sı toprağı olarak zikredilmiştir⁴⁸. Patrik Yere-miya tarafından İbrail, Maçın, İsakçı, Tolcu, İsmail, Kili, Akkerman, Bender, Özi ve Tigan Kalesi toprağında yaşayan papazlar, rahibeler ve bütün Hristiyan nüfusu başında metropolit olarak Yoanikios adında birisini tayin etmiştir. Kırk yıl sonra Fener patriği Kiril İbrail metropolitliğine Damian adında birisini tayin etmiştir. Bunun ünvanı, "Prailavi ve Akkerman ve Bender ve Kili ve Hotin vilayetlerinin metropoliti" olarak geçmektedir⁴⁹.

Özi Kırını Rus işgalinde olduğu için, Osmanlı idaresinin tasfiyesinden sonra Moskova patrikliği tarafından Aksu-Turla nehirler arasında ve sonra Bucak'taki bütün kiliseler de yeniden düzenlendi ve Rus idaresine uyum sağlandı. Böylece Fener patriğinin İbrail metropolitliğinden Güney Ukrayna Hristiyan nüfusu zorla uzaklaştırılmış oluyordu.

Özi Vilayetinin Ekonomik İdaresi

Kuzeybatı Karadeniz bölgesi Osmanlı devleti ekonomik enginliğinde hububatı ve hayvancılığı itibariyle çok önemli yer tutmuştur. Daha 18. yüzyılda Evliya Çelebi Seyahatname'sinde bölgenin ekonomik durumu hakkında bahsederken "*yerli ambarlarında saklanmış çeşitli hububat ve farklı erzakların miktarını saymak ve ölçmek imkânı yoktur*" şeklinde bir açıklamada bulunur. Bölgedeki şehirler ve köyler, "*beyaz ekmek, fenerler için yağ, kaliteli buğday ve arpa ile meşhur olmuşturlardır*". Bölgede yerleşmiş Tatarlar, "*İstanbul'a tereyağı ve bal sağlamaktadır*"⁵⁰.

Genel Osmanlı ekonomik enginliği için tarımsal alanda bölgenin gelişmesi daha çok

45 Григорович В. *Записка о пособиях к изучению южно-русской земли*. Одесса, 1876, С. 17.

46 Hurmuzaki, E. *Documente privitoare la istoria Românilor, culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*. vol. XIV, București, 1915, P. 204.

47 Поповский, Н. *История Молдавской («бессарабской») церкви*. 1931, С. 31.

48 BOA. Fon adı: "C.ADL.", Dosya № 28., Gömlek № 1657. [1130 Z 29 / 23.11.1718]

49 BOA. Fon adı: "C.ADL.", Dosya № 36., Gömlek № 2150. [1170 Ra 19 / 12.12.1756]

50 Эвлия Челеби. *Книга путешествия*. Вып. 1 Земли Молдавии и Украины. М., 1961, С.36-40

17. yüzyıl sonunda ve 18. yüzyılda yükselme kaydeder. Buğday üretimi Osmanlı devletinin başkenti için hayati önem arz eder. Kuzevbatı Karadeniz bölgesinde bu dönemde geniş ve yaygın bir kara yolları sistemi oluşmuştur. Genel olarak bu kara yolları Özi Kırını'nın merkezinden ve kuzey ve batı sınırlarından Karadeniz kıyılarında Osmanlı limanlarına ve iskelelerine uzanmıştır. Bunlardan İstanbul'a ve başka Osmanlı limanlarına hububat ve hayvancılık erzakı gemilerle nakledilmekteydi. Bu anlamda Kırım Hanları başkente gereken erzakı bol miktarda sağlamakla mükellef tutulmaktaydılar.

Kuzevbatı Karadeniz kıyıları havzasında eskiden beri Akkerman, Kili, Özi ve Bender gibi ticaret-ulaştırma merkezleri bulunmaktaydı. 17 ve 18. yüzyıllarda Özi Kırını'nın steplerine çok sayılarda göç olduğu için hububat istihali çok yükselmiş bulunuyordu. Mahsulün geciktirilmemesi için satılması ve başkente nakli için eskiden kullanılmamış limanlar ve iskeleler yeniden ihya edilerek devreye girdiler. Bu şekilde lojistik bağlantıya katkıda bulunmak üzere Osmanlı hükümeti Kırım Hanlığı ile beraber Akkerman karşısında yeni bir hububat iskelesini Acidere kasabasında açmıştır. İhtiyaca göre yirmi yıl sonra Acidere'ye yakın mesafedeki Hocabey'de 1415 yılından beri bilinen hububat limanı yeniden çalıştırılmıştır. Osman devleti ile yaptığı anlaşmaya göre Polonya 18. yüzyıla kadar uzun bir süre "Koçubey iskelesi" ve yakınlarındaki tuz ocağını kullanmıştır.⁵¹

18. yüzyılın ortasında Acidere kasabasındaki yeni hububat iskelesi hakkında en açık şekilde gemilere yükleme defteri bilgi verir. Ona göre Muharrem 1170 (26.IX.1756) yılından beri آجی دره [Acidere] iskelesinden 23 gemi yüklenip İstanbul'un Kapan-ı dakik (Unkapanı) iskelesine gönderilmiştir⁵². Kapan-ı dakik iskelesine gelen yirmi üç kaptandan çoğu Akkerman iskelesine kayıtlıdır. Bunların dışında Varna, Trabzon ve Ünye limanlarından gelen gemiler bulunur. Genel olarak defterde hamule olarak buğday ve arpa kayıtlıdır. Toplam olarak 20.773 Akkerman kilesi (yaklaşık 70.850 İstanbul kilesi veya 1.771,25 ton) yüklenmiştir. Aynı zamanda 1756 yılında Akkerman limanından 57.150 Akkerman kilesi buğday ve arpa alınmıştır. Ekonomik potansiyelinden ötürü yeni hububat limanına daha büyük önem verilmektedir.

18. yüzyılın başında bölgenin en önde gelen hububat ambarları Akkerman ve Bender'deki ambarlardır.⁵³ Özi Kırını'ndan hububat daha ziyade Bender kalesine gönderilmektedir. Fakat Aksu-Turla nehirler arasındaki topraklar daha çok Akkerman idaresine ve Kırım Hanlığına bağlı olduğu için Bender'den bağımsız bir hububat limanı oluşturulmasına ihtiyaç duyuldu. Akkerman kazasına ait "Turla nehri öte yakasında Mayak mevkiinden"⁵⁴ yeni iskele kurulması ve Nogay-Tatarların mallarını Özi Kırını merkezinden getirilmesi için en uygun yer Acidere kasabası olmuştur. Aynı zamanda Kırım Hanlığı tarafından ticari yollarını ve mahsulün kaldırılmasını denetim altında tutmak için Acidere'ye özel bir idareci gönderilmiştir. 1758 yılında

51 *Хаджибей - Одеса та Українське Козацтво (1415-1797 роки)*. Одеса, 1999, С.21-22.

52 BOA. Fon adı: "D.MKF.d.". Defter № 29796-Y. [1170 sene / 26.09.1756-14.09.1757]

53 НБКМ, Ориенталски отдел., Фонд № 311А Арх.ед. 2.[1120 S 19 / 10.05.1708]

54 BOA. Fon adı: "TT.d.". Defter № 701. S.48 [980 / 1573]

Yedisian Nogayları ve Hanlık Ukrayna'sından hububat toplayıp İstanbul'a göndermek için Kırım hanı emriyle Acidere ve Akkerman baş ticaret limanları olmuştur⁵⁵. Rus ajanları göre de 1758 yılında bozkırda yaşayanlardan hububat alınıp, "*Belgorod (Akkerman) ve Gacidere mağazalarında [ambarlarında]*"⁵⁶ saklanılmaktadır.

Acidere'de hububat yükleme miktarı çok yükseldiği için hem Osmanlı idaresi hem de Kırım Hanlığı yöneticileri uyarılmaktaydı. Özellikle Osmanlı hükümeti, Acidere'deki potansiyeli görünce, 1764 yılında kendi kontrolünde olan Hocabey limanında yeni bir hububat iskelesi kurdu. 1765 yılında Hocabey emini olan Hafız Elhac Mehmed hububatları Acidere'den Hocabey'e gönderme konusuyla ilgili olarak Özi valisine, Akkerman kadısına ve Yeniçeri ocağı zabıtine mektup yazmıştır. Bu mektupta Mehmed Efendi Yedisian Ordu Nogayları mal getirirken muhtekirlerin onların yolunu keserek, fiyatları indirmeye zorladıklarını bildirmekteydi. Olayı öğrenen Selim Giray Han bizzat Acidere'ye gelmiş ve muhtekirlerin engellenmesine dair bir ferman isdarını talep etmiştir. Özi valisine gönderilen ferman meseleye bir çözüm getirmekteydi: "*ve zikr olunan yüz on dört mahzende olan hintayı kapan tüccarları işbu seneye mezbure martı ibtidâsından ruz-î hızır gelince amade eyledikleri sefinelerine evvel-be-evvel Acidere'den tahmil ve Asitane-i Aliyye nakl ve teysîre tefrid ... mühtekir yedlerinde olan hinta ve sair ecnâs-ı zahâr Hocabey iskelesine nakl ve si'r râici üzere kapan tüccarına bey' olunmak*"⁵⁷. (17 Şubat 1765).

Acidere hakkında 6 Şubat 1765 tarihli sadrazam telhisinde, Kırım Hanının mektubu ele alınmakta ve gelişmeler özetlenmektedir: "*işbu seneyi amîmetü'l-meymenede küşadı ferman buyurulun Hocabey iskelesine hala fermân-fermây-ı iklim-i Kırım celadetlü Selim Geray Han hazretlerinin hin-i vürûdlarında Akkerman mukabilinde vaki' Acidere iskelesine dahi mu'temed-i aliye adam ta'yin edüp ... zikr olunan zahair Acidere iskelesinden Hocabey iskelesine nakl ve kapan sefaini ruesasına si'r râiçi üzere evvel-be-evvel fûrûht olunması babında ferman-î ali-şan sadır olmağın*".

Zikredilen belgelere göre Osmanlı devleti ve Kırım Hanlığı arasındaki ilişkilerde Kuzeybatı Karadeniz bölgesinde Hocabey ve Acidere limanları ekonomik faaliyetlerde kilit mevzii konumunda olduğu görülmektedir. Özellikle bu iki limanda Osmanlı ve Kırım çifte kontrolü için idareler bulunmaktadır. Bu yüzden Hocabey emini ve Kırım hanı taraflarından yazılmış mektuplara göre iki taraf faaliyetleri üzerinde kadı karar vermektedir: "*yirmi otuz sa'at mesafe mahalleden hinta ve şağır ve revgan-i sade ve gön nakl iden Yedisian kabilesi... Asitane-i Sa 'adete sevk ve tesyir olunmak için Hocabey iskelesine nakl ve tahvil olunmak üzere*"⁵⁸.

Böylece, 18. yüzyılın ortasında yeni kurulmuş Hocabey iskelesinden daha önce Acidere limanında hububat iskelesi olduğu anlaşılmaktadır. Hocabey limanının en önemli avantajı

55 Osmanlı belgelerinde Kırım Hanlığı/Crimean Khanate in Ottoman documents. – İstanbul.2013 – S.188.; BOA. Fon adı: "C.HR." Gömlek № 1087. [1172 R 21 / 22.12.1758].

56 Аргатюк С.С., Левчук В.В., Сапожников И.В. *Адждидер – Овидиополь: очерки по археологии и истории города и крепости*. Одесса - Овидиополь, 2014, С 62-67.

57 BOA. Fon adı: "C.BDL.". Dosya № 38, Gömlek № 1865. Sayfa 1 [1178 Ş 21 / 13.02.1765].

58 BOA. Fon adı: "C.BDL.". Dosya № 38, Gömlek № 1865. Sayfa 2 [1179 S 14 / 02.08.1765].

kış aylarında denizin buzlanmaması idi. Acidere limanı ise Turla nehrinin Karadeniz'e kavuştuğu yerde olduğu için seyrüseferler sadece Kasım ayı sonuna kadar yapılabilmekteydi. İlk zamanlar iki liman arasında rekabet söz konusu olmuş ise de, sonuçta Yedisan mahallerinde ve Hanlık Ukrayna'sında hububat rekoltesinin yükselmesi bu iki limanın da potansiyelini yetersiz bırakmıştır.

Fransız mühendis Lafitte-Klave 1784-1787 Osmanlı devleti hizmetinde olarak Özi (Oçakov) kalesine giderken özellikle Acidere hakkında bilgi vermiştir: "*Akkerman karşısında Turla nehri sol yakası limanında **Gacı-Dere** kasabası bulunmaktadır. Kasaba ortasında geçen küçük ırmağın ismiyle anılır. Eskiden Gacı-Dere kasabası Akkerman'dan daha büyük imiş. Fakat geçen savaşa [1768-1774] Ruslar tarafından komple yıkılmış ve hala evvelki duruma dönmemiş.*"⁵⁹.

1791 yılında Rusya tarafından gönderilmiş mühendis Devolan yörenin ekonomik potansiyeli hakkında bilgiler vermekte, Özi Kırı ve özellikle Acidere hakkında geniş açıklamalarda bulunmaktadır: "*Öyle görünüyor ki, gelişme zamanında Acidere'nin durumu çok cazip imiş. Şehrin bu günkü harabesinin genişliği 3,5 km.ye varmaktadır. 5 kilometre mesafede Kalagliya köyünde yaşayan Moldovalılar Acidere'nin sanki bir cennet gibi olduğunu söylüyorlar. Özellikle onun şarabı çok methedilmekte ve bütün Moldova ve Besarabya'da daha iyisinin bulunmadığı ifade edilmektedir. [Savaşlara kadar Özi] bölgesinde Oçakov(Özi) şehrinden sonra Acidere en büyük şehir idi. Oradan İstanbul'a buğday ve sığır (daha çok koyunlar) ihraç edilmiştir*"⁶⁰.

Rus işgalinden sonra Acidere daha uzun süre ticaret-lojistik statüsü ile bölgesinde önemli yerinde olunmaktadır. Oçakov (Özi) limanın arşive göre 1794 yılında "*Özi tüccarlardan birisi Georgi Vreta, Acidere'den Özi'ye serbestçe buğday alıp ve sonra bunu İstanbul'a göndermek için izin alınmıştır*"⁶¹.

Böylece, Osmanlı döneminde Özi vilayetinin ekonomik gelişmesinde hububat önemli bir faktör idi. Bunun önemini tekrar vurgulamak için bazı Osmanlıca belgelerde hububatla ilgili ciddi kontrol örneklemelerini gösterebiliriz: Tombasar ve Hotin kazalarında yaşayan Ukraynalılara buğday ve diğer hububattan "*müskirat cinsinden **horilka** tabir olunur bir nevi arak imal ve böylece taklîl-i zahire cesaret eyledikleri*" sebebiyle öngörülen yasaklamalarla ilgili olarak bir takım fermanlar isdar edilmiştir⁶².

59 [Лавитте-Клаве] *Описание пути от Константинополя до Очакова*. Санкт-Петербург, 1821, С. 82

60 Отчет относительно географического и топографического положения провинции Озу или Едисан, обычно называемой Очаковская степь, служащий пояснением к картам и планам, снятым по высочайшему указанию. 1792 г. // *Наследие Ф. П. Де-Волана. Из истории порта, города, края*. Одесса, 2002, С.99-101.

61 Державний архів Миколаївської області. – Ф. 414. – Оп. 1. – Спр. 35. – Арк. 1.; Головно Ю. І. Матеріали фонду Очаківської портової митниці Державного архіву Миколаївської області як джерело з історії зовнішньої торгівлі Південної України кінця XVIII – початку XIX ст.

62 BOA. Fon adı: "C.ZB." Dosya № 11. Gömlek № 501

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Bibliography

Arşiv Kaynakları

Archiwum Głowne Akt Dawnych. Warszawa/ Arch.Kor., Dz.turecki, teczka 78, nr 165.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi:

Fon adı: "HRT.h.", Harita № 37;

Fon adı: "C.ADL.", Dosya № 28., Gömlek № 1657. [1130 Z 29 / 23.11.1718];

Fon adı: "C.ADL.", Dosya № 36., Gömlek № 2150. [1170 Ra 19 / 12.12.1756];

Fon adı: "C.AS.", Dosya № 43, Gömlek № 1994, [1110 Ş 14 / 15.02.1699];

Fon adı: "C.AS.", Dosya № 319, Gömlek № 13206, [1197 Ca 14 / 17.04.1783];

Fon adı: "C.BDL.". Dosya № 38, Gömlek № 1865. [1178 Ş 21 / 13.02.1765].;

Fon adı: "C.HR." Gömlek № 1087. [1172 R 21 / 22.12.1758].

Fon adı: "C.ML.", Dosya № 13, Gömlek № 599, [1127 Za 06 / 03.11.1715];

Fon adı: "C.ZB." Dosya № 11. Gömlek № 501;

Fon adı: "D.MKF.d.". Defter № 29796-Y. [1170 sene / 26.09.1756-14.09.1757];

Fon adı: "TT.d.". Defter № 701. S.48 [980 / 1573];

Derzhavniy arhiv Mykolayivskoi oblasti. – F. 414. – Op. 1. – Spr. 35. – Ark. 1.;

Narorna Biblioteka Sv.Sv.Kiril i Metodi. Sofia. НБКМ.;

Oriyental'ski otdel, Fond № 311A. Arh.ed. 73.;

Oriyental'ski otdel, Fond № 311A Arh.ed. 2. [1120 S 19 / 10.05.1708]

Kitap ve Makaleler

ممالك عثمانیه نك اقطار شمالیه سى حریطه سیدر / Turetskiye vladeniya. (Baseyn Chernogo moria).

Abrahamowicz Z., Staraya turetskaya karta Ukrainy s planom vzryva Dneprovskih porogov i ataki turetskogo flota na Kiev. – In: *Vostochnye istochniki po istorii narodov Yugo-Vostochnoy Evropy*. T.II. M., 1969.

Argatiuk S.S., Levchuk V.V., Sapozhnikov I.V., *Adzhider – Ovidiopol: ocherki po arheologii i istorii goroda i kreposti*. Odessa-Ovidiopol. 2014.

Astvatsaturov G., *Benderskaya krepost*. Bendery, 1997.

Andreas Birken., *Die Provinzen des Osmanischen Reiches*. Wiesbaden, 1976.

Antonov A., Vazhen document za Krimskiya pat (Sağ kol) I negovite otkloneniya prez XVII-XVIII v. – In: *Tradicii I priemstvenost v Bulgaria I na Balkanite prez srednite vekove*. Veliko Tarnovo, 2003.

- Bachinskiy A.D., Dobrolubskiy A.O., Budzhaskaya orda v XVI-XVII vv. (Istoriko-arheologicheskii ocherk). – In: *Sotsialno-ekonomicheskaya i politicheskaya istoria Moldavii perioda feodalizma*. Kishinev, 1988.
- Brun F., *Krym v polovine XVIII stoletiya*. Odessa, 1867.
- Devolant., *Karta geograficheskaya izobrazhayushchaya Oblast Ozu ili Edizan inache nazyvaemuyu Ochakovskoyu zemleyu I prisoedinennuyu nyne k Rossiyskomu gosudarstvu v silu zaklyuchennogo v Yassah mirnogo dogovora*. 1791.
- Druzhinina E.I., *Kuchuk-Kaynardzhiskiy mir 1774 goda, ego podgotovka I zaklyuchenie*. Moskva, 1955.
- Evlia Chelebi., *Kniga putestestviya*. Vip. 1 Zemli Moldavii i Ukrainy. M., 1961.
- Evlîyâ Çelebi b. Dervîş Mehemed Zillî., *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. V. Kitap. Topkapı Sarâyı Kütüphanesi Bağdat 307 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu – Dizini. İstanbul, 2001.
- Grigorovich V., *Zapiska o posobiyah k izucheniyu yuzhno-russkoy zemli*. Odessa, 1876.
- Göyünc N., Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat'a Kadar). – In: *Osmanlı*. Cilt.6, Ankara, 1999.
- Güler. M., 1150/1737 Osmanlı-İsveç Ticaret Anlaşması. – In: *Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt: IX, Sayı: 2, Aralık, 2007.
- Topaktaş H., Arslantürk H. A., *Kanuni Sultan Süleyman Dönemi Osmanlı-Leh İlişkilerine Dair Belgeler (1520-1566)*. İstanbul, 2014.
- Hadzhibey – Odesa ta Ukrainske Kozatsvo (1415-1797 roku)*. Odesa, 1999.
- Hurmuzaki, E. *Documente privitore la istoria Românilor, culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*. vol. XIV, Bucureşti, 1915.
- Inalcık H., *The Ottoman Empire. The Classical Age 1300-1600*. London, 1994, P. 117;
- Katalog dokumentów tureckich. Dokumenty do dziejów polski i krajów ościennych w latach 1455-1672*. Opracował Zygmunt Abrahamowicz. / Katalog rękopisów orientalnych ze zbiorów polskich. Tom I. Część 1. Warszawa, 1959.
- Kılıç O., Beylerbeylikler/Eyaletler, Kaptanlıklar, Voyvodalıklar (1362-1799). – In: *TÜRKLER*. Cilt.9, Ankara, 2002.
- Kolodziejczyk D., *Podole pod panowaniem tureckim. Eyalet Kamenetskiy 1672-1699*. Warszawa, 1994.
- Materialy dlia istorii Krymskogo hanstva, izvlechennye po raspriazheniu Imperatorskoy Akademii Nauk, iz Moskovskogo Glavnogo Arhiva Ministerstva Inostrannyh Del*. İzdal V.V.Veliaminov-Zernov. St. Petersburg, 1864.
- Materialy dlia istorii yuzhnorusskogo kraya v XVIII stoletii. (1715-1774)*. İzvlechennye iz staryh del Kievskogo gubernskogo arhiva A.A.Andrievskim. Odessa, 1886.
- Ricci-Zannoni., *Carte de la Pologne divisée par palatinats et subdivisée par district construite d'après quantité d'Arpentages d'Observations et de Mesures prises sur les Lieux*. Paris, 1772.
- Mohov N.A., Moldavskiy torgoviy puti v XIV-XV v.v. – In: *Polsha i Rusi*. Sbornik statey. Moskva, 1974.
- Nedkov B., *Osmano-turska diplomatiya i paleografija*. T. I, Sofia, 1966.
- Opisanie puti ot Konstantinopolia do Ochakova* [Lafite-Clave]. St. Petersburg, 1821.
- Osmanlı belgelerinde Kırım Hanlığı/Crimean Khanate in Ottoman documents*. – İstanbul. 2013.
- Otchet otноситelno geograficheskogo i topograficheskogo polozhenia provintsii Ozu ili Edisan obichno nazyvaemoy Ochakovskaya step, sluzhashchiiy poyasneniem k kartam i planam, sniatym po vysochayshemu ukazaniyu. 1792 g. – In: *Nasledie F.P. De-Volana. İz istorii porta, goroda, kraya*. Odessa, 2002.
- Petrun F.E., Hanski yarlyky na ukrainski zemli. – In: *Shidny Svit*, № 2. 1929.
- Petrun F., Nove pro tatarsku starovinu Bozko-Dnistrianskogo stepu. – In: *Shidny Svit*, № 6. 1928.

- Prisoedinenie Kryma k Rosii*. T.I-III, St. Petersburg, 1885-1887.
- Popovskiy N., *İstoria Moldavskoy ("bessarabskoy") tserkvi*. 1931.
- Rusov A.A., *Osada i vziatie Ochakova*. (1788). – In: *Kievskaya starina* (otdelniy ottisk). Kiev. *Sbornik kniazia Obolenskogo*. № I, Moskva., 1838.
- Sbornik Russkogo İmperatorskogo İstoricheskogo Obshchestva*. T.41, St. Petersburg, 1884.
- Skarbiec dyplomatów papieskich, królewskich, książęcych; uchwał narodowych, postanowień różnych władz i urzędów posługujących do krytycznego wyjaśnienia dziejów Litwy, Rusi Litewskiej i ościennych im krajów*. Zebrał i w treści opisał Ignacy Daniłowicz. Tom II, Wilno.
- Spiney, V., *Moldova in secolele XI-XIV*. București, 1982.
- Tuncer, H. Aynî Ali Efendi – In: *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eyalet Taksimati*. Ankara 1964.
- Zayonchkovskiy A., *Letopis Kipchakskoy stepi (Tevarih-i Desht-i Kipchak) kak istochnik po istorii Kryma*. – In: *Vostochnye istochniki po istorii narodov Yugo-Vostochnoy Evropy*. T.II. Moskva., 1969.